

Balci, Erik Zekeriya Fagervoll

Rovdyrmasken fra Orkdal gamle kirke

Bacheloroppgave i Kunsthistorie
Veileder: Andås, Margrete Syrstad
Mai 2021

Balci, Erik Zekeriya Fagervoll

Rovdyrmasken fra Orkdal gamle kirke

Bacheloroppgave i Kunsthistorie
Veileder: Andås, Margrete Syrstad
Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for kunst- og medievitenskap

Kunnskap for en bedre verden

Rovdyrmasken fra Orkdal gamle kirke

Institutt for kunst- og medievitenskap

KUH2000 – Museer og samlinger: Bacheloroppgave i kunsthistorie

Kandidatnummer: 10004

Antall ord: 6144

Sidetall: 17

Dato: 28.05.2021

Navn: Erik Zekeriya Fagervoll Balci.

Innhold

Introduksjon til oppgaven.....	3
Gjenstandens museale kontekst.....	4
Vitenskapsmuseet og dens samling	4
Gjenstandens plass i museet	4
Analyse av gjenstand.....	6
Beskrivelse av gjenstand	6
Hvilket rovdyr er dette?.....	7
Løve?	8
Ulv?	11
Maskens sammenheng og kontekst: Hvilket rovdyr er det?.....	14
Hva er motivet?	15
Konklusjon	16
Referanseliste	17

Introduksjon til oppgaven

Denne oppgaven skal handle om dyremasken som tidligere befant seg i Orkdal gamle kirke, men som nå befinner seg i magasinet med kirkesamlingen hos Vitenskapsmuseet i Trondheim. Dette museumsobjektet er fra middelalderen og viser et svært stilisert dyrehode i romansk stil. Jeg syntes denne gjenstanden ved første øyekast var veldig interessant, fordi jeg har en stor fasinasjon og interesse for middelalderen. Dette var altså et objekt som jeg var motivert til å stille et spørsmål til og ønske å finne ut av. Dette er også en gjenstand som det er viktig å skrive om fordi det knapt er noe litteratur som omtaler denne gjenstanden. Det vil derfor være viktig å kunne knytte annen forskning som allerede er gjort på lignende objekter til denne gjenstanden, slik at denne også kan få mer lys over seg. Det er rimelig å tro at man kan lære om denne og dens ikonografi gjennom å studere lignende objekter.

Min hovedproblemstilling er ikonografisk; jeg vil diskutere hva motivet kan tenkes å være. Jeg ønsker å se nærmere på om jeg kan komme fram til hvilket dyr denne stiliserte masken skal forestille. Denne gjenstanden er klart et rovdyr, og det er rimelig å stille spørsmål ved om det forestiller ulv eller en løve. Både en ulv og løve vil gi mening å befinne seg i en kirke, i en bibelsk kontekst og gir ikonografisk mening. Måten jeg skal gå fram på for å løse denne oppgaven er med å se på disse to ulike motivene og veie dem opp mot hverandre. Dette vil bli gjort med å se på allerede eksisterende forskning om dette temaet som er gjort på andre kirker som har samme motiver i seg. Jeg skal og gå inne på ikonografien bak dem og finne ut hvilken betydning de har villet hatt som dekorasjon i et kirkerom.

Jeg vil bruke tradisjonell ikonografisk kunsthistorisk metode. Jeg vil først gå igjennom løven og ulven hver for seg og se på deres betydning i en religiøs sammenheng. Dette vil si å se dem i lys av bibelen og dens religiøse verdi. Jeg skal også se på den didaktiske og moraliserende middelalderlitteratur, hvor for eksempel bestiarier er relevante kilder for å forstå dyrenes symbolverdi, og på grunnlag av dette undersøke hvordan disse gjenspeiles i kunsten. Det er mye litteratur om begge disse dyrene, så jeg vil først undersøke dem hver for seg, før jeg stiller dem opp mot hverandre og veier opp mulighetene. Jeg vil også se på kontekst. Dette vil innebære å sammenligne dem med lignende motiver fra andre relevante kirker. Analysedelen vil også forsøke å gi en forståelse av maskens egen kontekst, gjennom også å se på de tilhørende steinene fra samme korbue.

Gjenstandens museale kontekst

Vitenskapsmuseet og dens samling

Denne gjenstanden befinner seg på Vitenskapsmuseet i Trondheim. Vitenskapsmuseet er både et kulturhistorisk og et naturhistorisk museum og huser i dag store mengder med gjenstander fra middelalderen i sin kulturhistoriske samling. I dag er vitenskapsmuseet mest kjent som en del av NTNU, men dette er noe som relativt sett er nytt med tanke på museets lange historie. Museet stammer fra institusjonen som het *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab* (Vil heretter bli forkortet til DKNVS) som ble stiftet i 1760 av de tre grunnleggerne: Biskop Johan Ernst Gunnerus, Gerhard Schøning og Peter Frederik Suhm. Med inspirasjon hentet fra Danmark som allerede hadde et slikt selskap, hadde de ønsket om at en lignende institusjon skulle bli stiftet i Trondheim; De så på deres hovedoppgave som å utforske Norge.¹ Store forandringer med DKNVS skjedde i 1926 når det ble omorganisert til å bli både museum og akademi. Enda et stort vendepunkt i museets historie skjedde i 1968 da stortinget vedtok opprettelsen av universitet i Trondheim, og 1. April 1984 blir museet overført til universitetet. Nok en omorganisering finner sted 1. Januar 1996, og det er med denne Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet blir opprettet, og det er fra denne tiden museet har tatt på seg navnet NTNU Vitenskapsmuseet.

Samlingen inngår i en kunsthistorisk samling, som en del av den såkalte «kirkekunstsamlingen». De fleste gjenstandene fra kirkekunstsamlingen kom til museet på 1800-tallet, da det foregikk en stor mengde rivning og restaurering av kirkene i Norge. Denne samlingen har i dag en stor kulturhistorisk verdi, da den blant annet inneholder mange treskulpturer, alterskap, altertavler, døpefonter, gravsteiner og bygningsdeler. I dag er den største delen av denne kirkesamlingen utstilt i kulturhistorisk magasin som ikke er tilgjengelig for publikum annet enn ved avtale. Deler av denne samlingen var tidligere utstilt i museets hovedbygning, men det har ikke lyktes med å ta rede på om korbuen fra Orkdal den gang var utstilt.

Gjenstandens plass i museet

Rovdyrmasken kom til Vitenskapsmuseet i 1889, og det er ikke mye som er dokumentert med den. Det vi vet er at denne masken var en del av korbuen som ledet inn til alteret i Orkdal

¹ Berglund, Bergitta. *Det kongelige Norske Videnskabers Selskab: en 1700-talls historie fra Trondheim*. 2010.

gamle kirke som ble revet i 1890.² Her har jeg påtruffet ulike dateringer om gjenstandens ankomst til museet. Denne masken i likhet med flere av gjenstandene i samlingen er resultatet av den store mengden rivning av kirker som foregikk på 1800-tallet i Norge. Denne stenen er heller ikke den eneste som er i samlingen som var en del av korbuen. De andre delene av korbuen som er i samlingen består av to steiner med menneske ansikt, en stein med en hånd som holder en orm, og en med ranke. Det er også en tilhørende sokkelstein. Det er også en alterplate som regnes som en del av disse, men den er ikke helt sikker på om den faktisk er tilhørende. Rovdyrmasken er altså en del av åtte ulike steiner som regnes med når vi ser på disse korbue restene. Det er også flere steiner som tilhører den gamle korbuen, det er 8 steiner som ikke er i besittelse av Vitenskapsmuseet men, som også er tilhørende korbue steinene. De manglende steinene er det usikkerheter om hvor de befinner seg.³

Masken og dens tilhørende steiner er å finne i museets digitale nettsider kalt Collections Online, under museumsnummeret T5935. Noe av problemene som disse gjenstandene har tilhørende seg er at det er svært lite som er dokumentert av dem. Hos museet er steinene listet under navnet «Construction stone», med en liten tekst som sier at det er deler av korbuen til Orkdal gamle kirke. Av buen er 8 av steinene bevarte og 5 av dem tilhører søylen og den ene er en sokkelstein.⁴ Det ene museet har av informasjon om steinene er fra tilvekstprotokollen som har en liten beskrivelse av objektene. Masken i denne beskrivelsen nevnes som en «halvt menneskelig fantastisk ansikt med tryne».⁵ Det er skrevet om kirken i bygdebøker og diverse dokumenter hos Riksantikvaren, men disse har ikke vært relevante for en ikonografisk analyse.

Disse objektene har heller aldri vært kuratert som en del av en offentlig utstilling som er rettet mot et publikum. Som en del av gjenstandene som er plassert på magasinet så betyr dette at den kun kan ses etter avtale. Dette er noe som leder til problematikken som er tilknyttet denne gjenstanden, denne situasjonen er med å bidra til at få vet om denne gjenstanden og at ingen har forsket på den. Som en del av kirkesamlingen så mister den også noe av sin opprinnelige kontekst. Dette i form av museets måte å klassifisere den, og dette er noe som kan lede til at steinens opprinnelige kontekst forsvinner med museets måte å klassifisere gjenstandene.⁶

² Ekroll, Med kleber og kalk: norsk steinbygging i mellomalderen, Oslo: Samlaget, 1997. S. 278.

³ Informasjon fått fra museets magasin

⁴ Collections online

⁵ NTNU Vitenskapsmuseets tilvekstkatalog.

⁶ Rogan, Bjarne. Amundsen, Arne (RED). *Samling og museum: Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi*. Oslo: Novus forlag. 2010. S. 142.

Steinene blir altså til en viss grad redusert med at sammenhengen de inngår i er borte. Den har altså ingen måte for seg selv å formidle historie på.

Analyse av gjenstand

Beskrivelse av gjenstand

Masken er hugd i kleberstein, som var et mye brukt materiale i bygningsdekor i Trøndelag i middelalderen. Steinen er en bustein som følger konveks-konkav-konveksform, masken i denne befinner seg i hulken som gir glidende overganger. Delen av steinen der masken er plassert har en konkav form, og det gjør at masken blir innrammet i steinen.

Steinens største høyde er ca. 24 cm. Største bredde ca. 50cm og største lengde er ca. 56 cm. Selve masken som er plassert i midten av steinen og har en maks høyde på ca. 14,5 cm, mens største bredde er på ca. 12 cm. Selve masken er ovalformet med to spisse ører på toppen. Selve masken er utført i høyt relieff. Ørene er trekantformet, mens øynene mandelformede med spisse kanter som er peker skrått oppover. Øynene er ikke særlig detaljerte med unntak av litt dybde som er laget rundt selve øynene. Rundt øynene ser vi svakt rissede detaljer som sirkler rundt øynene. Munnen viser tenner i det vide gapet, og vi ser tydelig rovdyrets huggtenner. Mellom disse tennene ser vi noe uidentifiserbart stikke ut, kanskje tunge? Rundt munnen ser vi også et lignende sirkelmønster følge munnens form, rundt munnen består den av fire lange striper. Snuten på masken ser ut til å være noe skadet, for steinen er blitt skrapet opp, og dette har ledet til at overflaten på det området ikke er glatt, men noe ødelagt. Haken på masken er også helt flat, noe som også kan være resultat av en skade.

Når vi ser denne masken, vil vi umiddelbart spørre oss hvordan den i middelalderen framsto for besøkende i kirken. Masken er svært stilisert, og dette er også det som gjør den så tvetydig. Dens enkle utsmykking med enkle øyne og ører som er laget på en måte som ikke ser realistisk med sitt grunne relieff, forstyrres av det groteske munnpartiet, som dessuten er vanskelig å tolke. Munnpartiet blir en stor kontrast til den «rolige» overdelen av masken. Det er munnhulen som har deler som ser ut som om de presses ut, med en underlig tekstur av små

Masken befinner seg i dag i Vitenskapsmuseet kulturhistoriske samling. Foto Erik Balci

mønster som gir dybde. Det kan se ut som en geipende tunge, med det kan også være at den har noe i munnen. Hvis man skal se realistisk på rovdycet, hadde det ikke vært mulig med en slik utstikkende tunge. Det er også en mulighet for at de som lagde denne ikke var erfaren med å bruke kleberstein for å lage slike masker, og at det er grunnen for dens enkle stiliserte og et vanskelig å lese munnparti.

Her vises det groteske munnpartiet til masken. Foto Erik Balci

Masken er i typisk romans stil, noe som plasserer korbuen fra 1100-tallet. Jeg vil ikke diskutere datering i det følgende. Det er lite forskningshistorie gjort på korbuen fra Orkdal, en av de få vi har er Øystein Ekroll som tar for seg korbuen fra et kunsthistorisk perspektiv. Her blir den datert til 1100-tallet, jeg velger ikke å ta for meg datering, men velger heller å velge en ikonografisk metode for å finne ut av dette motivet.⁷

Hvilket rovdyc er dette?

Jeg ønsker å gjøre en ikonografisk tolkning av motivet. Det mest innlysende er da å undersøke hvilket rovdyc de ønsket å avbilde. De to typene rovdyc jeg skal se nærmere på er løve og ulv. Jeg vil se dem i lys av middelalderen, og se på hvilken som virker mest sannsynlig. Mye av forskningen på bygningsdekoren fra denne tiden er dessverre preget av at vi har begrenset kunnskap, og at det derfor må bli hypoteser som det ikke er lett å gi et klart svar på. Som flere kunsthistorikere nevner når det kommer til denne type dekorasjon, så er det sannsynlig at disse avbildningene var relevant i sin samtid, men mye av gjenstandenes opprinnelige kontekst er borte.⁸ For å komme fram til et svar så blir vi nødt til å bruke kunnskapen som er tilgjengelig for oss. Dette involverer å se på lignende kunst, å se på hva som gir bibelsk eller religiøs mening, og å se på eksisterende forskning om temaet. Jeg vil begynne med å se på løven.

⁷ Ekroll, Øystein. Med kleber og kalk: norsk steinbygging i mellomalderen, Oslo: Samlaget, 1997. S. 279.

⁸ Ekroll, Øystein. Stige, Morten. Kirker i Norge: Middelalder i stein. Oslo: ARFO. 2000. S. 226.

Løve?

Løven er det dyret det er forsket mest på i middelalder ikonografien, dette kan også ha noe med hvor dominant den er i skandinavisk kunst fra denne tiden.⁹ Det er flere løve motiver som har tydelige klare didaktiske formål som er mye mer tydelig i språket sitt enn rovdycet fra Orkdal gamle kirke. Et eksempel på et slikt motiv befinner seg på et kapitel i Stavanger domkirke. På dette kapitelet ser vi en kamp mellom løve og menneske; Dette er et svært utbredt motiv og framstilling av løve. Her ser vi løven som et ondt vesen som er farlig for mennesker. Et av problemene med løven er at den i likhet med masken er svært tvetydig, og løven i seg selv kan symbolisere flere motiver. På dette kapitelet kan vi tolke denne kampen som menneskers kamp mot ondskapen, og å ha dette som et motiv i en kirke er noe som også gir mening.¹⁰

En av kirkene vi kan se til for å sammenligne er Værnes kirke. Det er flere ting som gjør denne kirken svært aktuell for en sammenligning. Den har dekorasjoner som er svært like de vi ser i Orkdal gamle kirke, den har flere løveframstillinger, og den er i samme region. I taket i Værnes kirke på de dekorerte stikkbjelkene, finner vi også masker av mennesker, en maske av en grotesk løve og vi ser også hånden som holder en orm, som er samme motiv som vi finner på korbuen fra Orkdal. En av forskjellene er at disse er laget i tre, og i høy kvalitet. I Værnes kirke ser vi løver som utfører fæle handlinger mot mennesker. Det er lett å tenke seg at når man ser en løve med et menneskeansikt i munnen at den er symbol på djevelen, en annen vinkling som også kan trekkes inn er at det er en synder som straffes av løven, dermed viser den guds vrede på de ulydige synderne. Det er med andre ord vanskelig å si med sikkerhet om løvens betydning skal gjenspeile gud, eller djevelen. I middelalderen var gjenspeilingen av djevelen svært varierende, ofte satt sammen av flere dyriske trekk; Skapninger som har belegg i bibelen er orm, drage og løve.¹¹ Det er også slik at gjenspeilinger av djevelen selv om de er svært varierende og satt sammen av flere dyriske og menneskelige trekk, og framstillingene er vanligvis slik at han ikke kan forveksles med noen andre enn seg selv.¹² Kan det da tenke seg at masken fra Orkdal er en løve som skal gjenspeile djevelen?

⁹ Stige, Morten. *The Lion in Romanesque Art: Meaning or Decoration?*. Society for Art History in Finland. 2016.

¹⁰ Ekroll, Øystein. Stige, Morten. *Kirker i Norge: Middelalder i stein*. Oslo: ARFO. 2000. S. 116.

¹¹ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*. Bind 3. «Djævel» Oslo: Gyldendal 1958. S.131.

¹² KLNLM. Bind 3. «Djævel». S. 131.

I de ovenfor nevnte museums dokumentene som omhandler denne gjenstanden fra 1899 blir masken omtalt som et halvt «menneskelig fantastisk ansikt med tryne».¹³ Kan det hende at det menneskelige aspektet, og blandingen av dyr og menneske, hos masken som ble påpekt i dette dokumentet viser til elementer ved objektet som antyder at denne framstillingen av løve skal symbolisere djevelen? Dette kan kanskje forklare det groteske munnpartiet vi ser hos løven. Argument mot denne påstanden er at den kan være menneskelignende i formen, men det er også typisk for dyreornamentikken fra perioden at den har en form som passer inn i dens ornamentale skjema.¹⁴

Et av bibelversene som ofte blir referert til om man vil se hvordan løven og djevelen blir satt opp hverandre er Peter 5:8. Dette verset er «Vær edrue, våk! Deres motstander, djevelen går omkring som en brølende løve og søker noen han kan oppsluke».¹⁵ Dette er et sitat som setter løvens karakteristiske trekk som en måte å formidle hvordan ondskap lusker rundt hjørnene. Det å skulle fastslå om denne masken skal være en djevlesk løve eller en guddommelig en er et spørsmål som i seg selv er et jeg ikke vil tørre å ta på meg, i noen tilfeller kan løven symbolisere djevelen, men det er ikke dens generelle rolle i romansk stil og dette er et altfor komplekst spørsmål til å kunne fastslå med sikkerhet.¹⁶

Dersom masken skal symbolisere en løve er det kanskje flere argumenter for at det er en løve, som et symbol på Gud, enn at det er en djevel. Som et symbol på Gud kan løven bli sett på som en vokter av kirken som beskytter mot onde krefter. Eller det kan være en løve som straffer syndere lik de vi ser på Værnes kirke. Synet på løven i middelalderen belyser også hvorfor det gir mening å ha dette motivet i en kirke. Løven er et dyr med klare karakteristiske trekk, og den refereres ofte i bibelen på en positiv måte. Bibelens beskrivelse er ofte de typiske trekkene som modig og stolt, men med en voldsomhet med seg. Den er også gitt flere egenskaper som kan tilknyttes gud, og disse skal jeg gå nærmere inne på.

Det er videre mulig at løven i middelalderens ikonografi og ornamentikk kommer fra Østens symbolverden, og at det er gjennom disse impulsene har vært med å påvirke Nordens kunstretning. I Østen var løven et herskersymbol, løven er kongen av alle dyr og med dette ble den et tegn på herskeren selv; Løven og med sin årvåkenhet ble også sett på som et

¹³ Tilvekstkatalog fra Vitenskapsmuseet. Tryne i denne sammenhengen betyr mest sannsynlig snute.

¹⁴ KLN. Bind 3. «Dyreornamentikk». S. 406.

¹⁵ Bibelen. Peter 5:8

¹⁶ Stige, Morten. *The Lion in Romanesque Art: Meaning or Decoration?*. Society for Art History in Finland. 2016.

vokterdyr som ble plassert i portaler og innganger.¹⁷ Med kristendommens fremtredelse i Norden ble også noe av symbolikken den opprinnelig hadde endret, og på en slik måte ble den mer passende for kristendommen. Løven som motiv var ikke noe som var helt nytt, man kan finne den i førkristen tid, for eksempel i Osebergsfunnet dyrehodestolper, som ofte omtales som løver.¹⁸ Selv om løven som motiv ikke var helt ukjent i Norden var det allikevel med de romanske stilimpulsene på 1100-tallet som ledet til at løven ble svært populær å avbilde.

Tre egenskaper som løven har som ble knyttet til Gud i middelalderen er noe vi finner i en type bok fra middelalderen kalt «Bestiarium». Innholdet i disse bøkene bestod av allegoriske fremstillinger av dyr; Den inneholder også beskrivelser av dyr, men den handler hovedsakelig om symbolikken bak karakteristiske trekk.¹⁹ Løven i Bestiarium hadde altså tre slike prinsipielle trekk som gjør at den kan være et symbol for Gud. Den første er at løven elsker å være på toppen av høye områder, dersom løven blir jaktet på av jegere så vil lukten fra jegerne bli oppdaget av løven. Den vil da være i stand til å gjemme seg og ikke bli funnet. Dette symboliserer hvordan Herren gjømte sin kjærlighet på de høyeste plasser, til den kom fram til jorden gjennom Jomfru Maria. Løvens andre trekk er at når den sover så har den alltid et øye åpent. Dette er symbolsk for guddommelig våkenhet. Dens tredje trekk er løvens evne til å puste liv i kroppen på dens unger dersom de ikke overlever. Dette er i likhet med Jesus oppstandelse.²⁰ Disse egenskapene som nevnes i Bestiarium er ofte en form for moraliserende fortelling med et didaktisk formål. Det vi ser er at løven og gud er svært tett knyttet opp til hverandre i middelalderen. For det meste er rollen til løven i middelalderen noe som har med gud å gjøre, og ikke djevelen. Dersom vi skal velge et mulig motiv for masken fra Orkdal hadde det godt mulig kunnet vært en løve som en beskytter av kirken. Dette var en typisk rolle for den i ornamentikken, spesielt om man sammenligner den med om den skal være et symbol på djevelen. Slike beskyttende løver er ofte å finne i korbuer og portaler, jeg tror derfor at dersom dette skal være en løve hadde den som et formål å beskytte kirken fra onde krefter og angripere.²¹

¹⁷ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*. Bind 11. «Løve». Oslo: Gyldendal. 1966. S.174.

¹⁸ KLN. Bind 11. «Løve». S.174.

¹⁹ Stige, Morten. *The Lion in Romanesque Art: Meaning or Decoration?*. Society for Art History in Finland. 2016.

²⁰ KLN. Bind 11. «Løve» S.170. / Stige, Morten. *The Lion in Romanesque Art: Meaning or Decoration?*. Society for Art History in Finland. 2016.

²¹ Stige, Morten. *The Lion in Romanesque Art: Meaning or Decoration?*. Society for Art History in Finland. 2016.

Selv om dette er noe som virker som en svært sannsynlig rolle for løven i kirken er dette også noe som ikke alle er enige i. Det er også muligheten for at løven i seg selv ikke bærer noe spesielt mye mening, utenom å være et vagt bilde for styrke som kom til Norden gjennom Lombardiske portaler som hadde løver på seg.²² Det som er viktig for å forstå om løven, eller potensielt ulven, bærer med seg religiøs symbolikk og ikke bare er et ornamentalt motiv, er å sammenhengen motivet opptrer i.²³ Å se på helheten av motivet er noe jeg vil gjøre etter at jeg har sett nærmere på ulvens muligheter som motiv.

Ulv?

Å diskutere hvorvidt om det er en ulv er vanskeligere enn å diskutere hvorvidt det er en løve, ganske enkelt fordi det er skrevet lite om ulven i den romanske kunsten, og da spesielt i Norden. Det har vært en tendens til at rovdyr blir tolket som løver uten mer inngående diskusjon. Jeg vil likevel undersøke dette, da Orkdal masken med første øyekast kan minne mer om en ulv, enn om et annet rovdyr. I Norge blir vi ikke møtt med flere masker som kan minne om ulv på samme måte som masken fra Orkdal. Ulven i middelalderen var på flere områder i Europa et symbol på kjetteri.²⁴ Kjetteri som et tema på ulven er også noe vi kan tolke tilbake til om vi ser ulvens funksjon i Bestiarium. I denne boken blir ulvens kvaliteter tett knyttet opp til hvordan djevelen handler blant mennesker. Det å trekke inn Bestiarium som en mulig kilde for både løve og ulv er noe som kan virke som en usikker kilde, men disse bøkene og den latinske forgjengeren «Physiologus» var svært utbredt litteratur også i Norden; Det eksisterer et eksemplar av en Physiologus på norrønt språk på Island, det dette viser er at disse bøkene har eksistert også i Norden og kan ha bidratt til kunnskapen og egenskapene hos dyr og deres symbolikk.²⁵ Løven ble sett på som et stolt og mektig dyr, ulven derimot er slø og er klar til å omringe saueflokkene. Dette er noe som blir en allegori der ulven som djevelen omringer menneskene på samme måte som ulven angriper sauene.²⁶ Det er også historier om ulven som forteller hvordan en mann som blir sett av en ulv ikke lenger vil være i stand til å bruke stemmen sin, han blir dermed tvunget til å ta av seg klærne for så å slå to stener mot hverandre for å jage den bort; Måten tidlig kristen allegorisk didaktikk bruker dette som eksempel på, er for å få bort ulven(djevelen) så må man kle av seg klærne (synden).²⁷ Med

²² Hohler. *Norwegian stave church sculpture*, Volume 2. Oslo: Universitetsforlaget. 1999. S. 57.

²³ Hohler. *Norwegian stave church sculpture*, Volume 2. Oslo: Universitetsforlaget. 1999. S. 58.

²⁴ Dobkowska-Kubacka. *Animals as symbols of heretics in Latin European literature and art from 9th to the 16th century*. University of Lodz. 2018.

²⁵ Stige, Morten. *The Lion in Romanesque Art: Meaning or Decoration?*. Society for Art History in Finland. 2016.

²⁶ <http://bestiary.ca/beasts/beast180.htm>

²⁷ <http://bestiary.ca/beasts/beast180.htm>

andre ord så er å ha en sterkt tro avvergende, den beskytter mennesket mot å la seg fange av djevelen.

Bibelen gir også et bilde av ulven. Bibelen framstiller ofte ulven opp imot lammet. Ulven i bibelen brukes mye for å beskrive trekk med mennesker. Menneskene som er som ulver er slue og gudløse. Et eksempel på en slik beskrivelse er noe vi finner i Det Nye Testamentet i Matteus 7:15-20 «Vokt dere for falske profetene! De kommer til dere i fåreham, men innvendig er de glupende ulver!»²⁸ Ulven er altså ikke sett på som en positiv skikkelse når vi ser hvordan den framstilles i både Bestiarium og Bibelen.

Hvis vi igjen vender blikket mot motivenes kontekst, har det i forhold til Værnes kirke vært spekulert om maskene som lurer høyt oppe i det som har villet vært mørkt rom, skal være en påminnelse om farene som lurer i mørket; dvs. de onde makter som lurer i mørket.²⁹ Dette kan ses i sammenheng med ulven som en slu skapning som venter på å angripe, er noe som uten tvil villet ha vært et aktuelt motiv å ha i en kirke, på samme måte som en løve som har som formål i å skremme. Om vi tenker oss Orkdal kirke på 1200 tallet i en tid der belysningen ikke er like sterk som i dagens kirker, så har avbildningen av en ulv som lurer i mørket vært i tråd med hvordan den kristne symbolikkens syn på ulven faktisk var.

Noe som også kan bidra å forklare ulvens plass i romansk skulptur i Norden er dens rolle i før-kristen norrøn kultur. I Erla Hohlers analyse av dragemotiv i kristen kunst nevner hun også noe som er svært aktuelt for et mulig ulvemotiv. Når det kommer til dragen eller ormen er det en symbolikk som er vanlig i den norrøne tiden. Dette i form av midgardsormen eller en grop med slanger, det dette viser er at noen symboler på ondskap og onde krefter kan ha en universal mening og allerede eksisterte i den før-kristne tiden.³⁰

I forskningstradisjonen er rovdyr gjerne tolket som løver eller drager. Ulven derimot er et dyr som sjeldent blir brakt opp i denne diskusjonen, selv om også ulven gir teologisk og rent kulturelt mening. Ulven i likhet med drage er et vesen som hadde sterk symbolikk i den før-kristne tiden, og kan også derfor være et symbol som har blitt tatt i bruk av de kristne som ornamentikk, og et mulig vagt symbol for kjetteri, eller ondskap.

Ulven i den norrøne tiden kunne ha både positiv og negativ mening. Ulven er svært prominent i den norrøne mytologien som innebærer verdens ende, Ragnarok. Den mest åpenbare er en

²⁸ Bibelen. Matteus 7:15-20

²⁹ Ekroll, Øystein. Stige, Morten. *Kirker i Norge: Middelalder i stein*. Oslo: ARFO. 2000. S. 226.

³⁰ Hohler. *Norwegian stave church sculpture*, Volume 2. Oslo: Universitetsforlaget. 1999. S. 56.

framstilling av Fenrizulven. Tegnene på dommedagen er at Fenrizulven bryter seg løs fra sine lenker, og solen og månen slukes av de to ulvene Skoll og Hate.³¹ I den norrøne troen er ikke ulven bare strengt tatt negativ, men den kunne også knyttes direkte til guden Odin. Et område man finner ulvemotivet i Nordens vikingtid var blant en gruppe krigere som var kledd i ulvepels. Hos dem var det ulvens egenskaper og dens religiøse sfære som var av betydning.³² Dette er relevant fordi selv om ulvemotivet ikke er like vanlig, så hadde ulven en svært sentral rolle i Skandinavia i før-kristen tid. Dette ledet til utsmykkinger av ulv på våpen og senere kunne man finne ulven på kvinners smykker.³³ Muligheten for at Orkdal masken kan være et ulvemotiv kan da ha opphav i ulvens negative konnotasjoner som var videreført fra tidligere tider.

Det skal imidlertid erkjennes at ulvemotiv kan tenkes å ha vært et sjeldent motiv, og det er ikke noe som garanterer at smykker og våpen med ulvemotiv har befunnet seg i steder i Norge der en slik påvirkning har kunnet funnet sted. Muligheten for at masken i Orkdal kirke skal være en ulv, er noe som blir svært spekulativt selv om den «teknisk» sett har villet gitt mening.

Alt i alt blir argumenter for at masken skal være en ulv mer spekulative enn argumentene for å se motivet som en løve. Ulvemotivet eksisterer riktignok som et symbol på kjetteri i Europa, men i Norden er ulven som motiv svært sjelden både i den kristne kunsten, men og den før kristne kunsten. I bibelen blir ulven og lammet ofte satt opp mot hverandre, og begge disse er gjengående symboler innen kristendommen. I den kontekstuelle analysen av de andre steinene fra korbuen, er det grunn til å trekke klare konklusjoner om en sammenhengende symbolikk. Det som kanskje det sterkeste argumentet for å se orkdalsmasken som en ulv, er ulvens rolle i Physiologus, forgjengeren til Bestiarium som har et klassisk opphav. Eksempel på dette er muligheten for at Østens kunst har hatt innflytelse i Norge, fra Østen kan vi finne kunst inspirert av denne litteraturen som viser ulven som slu og voldsom.³⁴ Grunnlaget for denne muligheten er at i Storbritannia har dyr fra slike fortellinger blitt godtatt innen kristendommens symbolikk, dette er spesielt om dyret befinner seg inne i arkitekturen for da

³¹ Næss, Ellen Marie: *Ragnarok i Store norske leksikon på snl.no*. Hentet 21. mai 2021 fra <https://snl.no/Ragnarok>

³² Nielsen, Karen Høilund. 2002. "Ulv, Hest Og Drage: Ikonografisk Analyse Af Dyrene I Stil II-III". *Hikuin* 29 (29):187. <https://tidsskrift.dk/Hikuin/article/view/111279>.

³³ Nielsen, Karen Høilund. 2002. "Ulv, Hest Og Drage: Ikonografisk Analyse Af Dyrene I Stil II-III". *Hikuin* 29 (29):187. <https://tidsskrift.dk/Hikuin/article/view/111279>.

³⁴ Hicks, Carola. *Animals in Early medieval art*. Edinburgh University press.1993. S. 261.

er det en godtatt symbolikk og den har da en funksjon.³⁵ Dette er altså et eksempel for en mulighet for hvordan et dyr som ulven kan oppstå som ornamentikk i en kirke. Dette er ikke for å si at ulven som meningsbærer ikke allerede har symbolikk innen kristendommen, for ettersom den allerede har en hovedsakelig negativ funksjon i bibelen og henter til sluhet og kjetteri så kan allikevel dette være en mulig forklaring på hvordan den kan ha kommet inn i kunsten.

Maskens sammenheng og kontekst: Hvilket rovdyr er det?

Muligheten for at det kan være både løve og ulv er altså til stede, skal vi kunne komme nærmere et svar må vi midlertidig forsøke å undersøke maskens kontekst. Det å se hele bildet vil innebære å også se litt på de andre steinene fra korbuen, dette kan være med å bidra til å finne ut om det er en sammenhengende symbolikk mellom motivene. Dersom vi ikke finner noe sammenheng i direkte kristen betydning og symbolikk, kan dette bety at motivene først og fremst var for ornamentale, og ikke didaktisk eller klart symbolske.

I en studie av middelalderkirker på landsbygden i Danmark, Tyskland, Frankrike og Italia, fant man ut at dekoren rundt portaler ofte var en miks av rent ornamentale elementer, og grunnleggende symboler innen kristendommen.³⁶ Å se til Danmark kan være en relevant sammenligning for mitt materiale. Den nevnte studien konkluderte, med at i disse landene på denne tiden, så hadde ikke kirken noen krav til at dekorasjonen på portalene skulle bestå av didaktisk eller symbolsk innhold.³⁷ Det er imidlertid usikkert om disse observasjonene også er tilsvarende gyldige for korbuer og generelt om kirkeornamentikken.

Masken som den er utstilt i dag. Her ser vi også de andre steinene fra korbuen. Foto Erik Balci

For masken i Orkdal gamle kirke er det aktuelt å se på de andre motivene for å se om vi da kan komme fram til en tydeligere symbolikk. Vi vet at korbuen også hadde en stein med en ranke på seg. Ranken er i kristendommen et kristussymbol, et symbol på gjenfødelse, og den kan symbolisere vekst og styrke.³⁸ Ranken er også et av de vanligste motivene man finner

³⁵ Hicks, Carola. *Animals in Early medieval art*. Edinburgh University press.1993. S. 260.

³⁶ Hohler. *Norwegian stave church sculpture*, Volume 2. Oslo: Universitetsforlaget. 1999. S. 55.

³⁷ Hohler. *Norwegian stave church sculpture*, Volume 2. Oslo: Universitetsforlaget. 1999. S. 55.

³⁸ Hohler. *Norwegian stave church sculpture*, Volume 2. Oslo: Universitetsforlaget. 1999. S. 56.

innen den romanske ornamentikken, men dette betyr ikke at den nødvendigvis kan hjelpe oss å få en større sammenheng i motivene i korbuen.

Den andre steinen som kan bidra til en kontekst er hånden som holder en orm. Ormen er en figur innen kristendommen som bærer en negativ betydning som kan knyttes til djevelen, denne hånden med orm er også lik en man finner på stikkbjelkene i taket i Værnes kirke og den hadde mest sannsynlig et didaktisk formål og fortelling som i dag er uvisst for oss.³⁹ En mulig tolkning kan være at guds hånd holder rundt den onde ormen. Med denne kan man nesten gå ut fra at meningen er religiøst preget. Det å ha et løvemotiv sammen med denne kan da også gi mening ettersom den også er et av de mest vanlige motivene man finner i romansk kunst. Løvens tvetydelighet gjør det vanskelig å si hva den betyr i enhver sammenheng, og vi må dessuten åpne for at den ble brukt rent dekorativt.

For å finne mening i motivene fra korbuen fra Orkdal, og da spesielt masken, det er viktig å ta rede for på om det er en symbolsk sammenheng mellom de ulike steinene, men siden også betydningen til de andre motivene er uklare blir det spekulasjoner. Et typisk motiv av løven som Hohler påpeker innen stavkirkekunsten i Trøndelag fra samme tid er en løve som ser ut til å spy ut en orm⁴⁰. Dette er noe som tilsier å ha motiv som kombinerer begge disse dyrene er noe som ikke er uvanlig i det hele tatt, og kan derfor være med å argumentere for at masken er en løve. Dette kan også være en forklaring på hva den urealistiske «tungen» på masken egentlig prøver å forestille, men dette er for spekulativt til at jeg kan konkludere.

Morten Stige har forsket på løvemotivet, og hans forskning kan kanskje bidra til å finne svar på hva Orkdalmasken skal fremstille. Løven som en beskytter og straffer går hånd i hånd med både bibelen og Bestiarienes syn på løven. Løven er altså en stor meningsbærer innen den romanske kunsten, og ikke nødvendigvis rent dekorativt. Sammenligningen med Værnes kirkes motiver gir også det grunn til å tro at det er en symbolverdi i skulpturen fra Orkdal ettersom enkelte motiver går igjen. Det åpner altså for muligheten for at de er ment didaktisk/symbolsk.

Hva er motivet?

Det å skulle komme fram til et svar som man med sikkerhet kan si stemmer med motivet til Orkdalmasken er noe som rett og slett ikke blir mulig. Det gir mest mening å omtale masken som en løve, ettersom løven var svært prominent i den romanske kunsten og kunne ha flere

³⁹ Ekroll, Øystein. Stige, Morten. *Kirker i Norge: Middelalder i stein*. Oslo: ARFO. 2000. S. 226.

⁴⁰ Hohler, *Norske stavkirkeportaler 2 Studier*. 1993.

funksjoner. Løven som en straffer eller beskytter er et motiv som vi ser flere steder i Norge. Løvens etablerte symbolikk er også noe som går igjen med Bestiarium der dens egenskaper kan knyttes til både gud og djevelen. Ulven er likevel også et dyr som gir ikonografisk mening å ha i en kirke som et symbol på kjetteri og synd på lik linje med løven som en straffer av synderne, de får altså til en viss grad en lignende symbolikk. Det er også argumenter for å se motivet som rent dekorativ. Det kan tenkes at det kommer inn i ornamentikken som følge av innflytelser fra andre steder i verden, og blir redusert til noe rent dekorativt, eller til et motiv med bare en vag betydning. Det er altså hypotetisk mulig for dem begge å kunne oppstå i kirkekunsten, både med tanke på en potensiell universal symbolikk, bibelsk symbolikk og gjennom innflytelse fra andre steder, da spesielt Østen. Jeg vil likevel mene at løven er den mest sannsynlige tolkningen. Dette på grunnlag av hvor vanlig den var, og på grunn av dens viktige symbolske rolle innen kirkelig kunst.

Konklusjon

Det som jeg konkluderer, er at disse objektene som hører til denne gjenstanden har kunnet hatt godt av å bli utstilt også utenom magasinet for å bringe mer lys over dem. Det denne gjenstanden åpner for er en mulighet til å se på dyrehode ornamentikken på en annen måte som inkluderer ulven som en mulighet. Den ikonografiske tradisjonen har ofte ikke åpnet for denne muligheten, men som vi har sett i denne teksten så er ulven også et dyr som har mulighet for å dukke opp i kunsten. Gjenstandens problematikk ligger i samlingen som et sluttet univers der dens opprinnelige kontekst forsvinner.⁴¹ Hadde steinene blitt utstilt på en mer tilgjengelig måte hadde også dette ville vært med å bringe mer lys over dem, men også muligheten for mer forskning som innebærer de mulige motivene.

⁴¹ Rogan, Bjarne. Amundsen, Arne (RED). *Samling og museum: Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi*. Oslo: Novus forlag. 2010. S. 141.

Referanseliste

- Berglund, Bergitta. *Det kongelige Norske Videnskabers Selskab: en 1700-talls historie fra Trondheim*. 2010.
- Dobkowska-Kubacka. *Animals as symbols of heretics in Latin European literature and art from 9th to the 16th century*. University of Lodz. 2018.
- Ekroll, Øystein. Stige, Morten. *Kirker i Norge: Middelalder i stein*. Oslo: ARFO. 2000. S. 116-226..
- Ekroll, Øystein. *Med kleber og kalk: norsk steinbygging i mellomalderen*, Oslo: Samlaget, 1997. S. 278-279
- Hohler, Erla. *Norske stavkirkeportaler 2 Studier*. 1993.
- Hohler, Erla. *Norwegian stave church sculpture, Volume 2*. Oslo: Universitetsforlaget. 1999. S. 56.
- Hicks, Carola. *Animals in Early medieval art*. Edinburgh University press.1993. S. 260.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*. Bind 3. «Djævel» Oslo: Gyldendal 1958. S.131-406.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*. Bind 11. «Løve». Oslo: Gyldendal. 1966. S.174.
- Nielsen, Karen Høilund. 2002. “Ulv, Hest Og Drage: Ikonografisk Analyse Af Dyrene I Stil II-III”. *Hikuin* 29 (29):187. <https://tidsskrift.dk/Hikuin/article/view/111279>.
- Næss, Ellen Marie: *Ragnarok i Store norske leksikon på snl.no*. Hentet 21. mai 2021 fra <https://snl.no/Ragnarok>
- Rogan, Bjarne. Amundsen, Arne (RED). *Samling og museum: Kapitler av museenes historie, praksis og ideologi*. Oslo: Novus forlag. 2010. S. 141-142.
- Stige, Morten. *The Lion in Romanesque Art: Meaning or Decoration?*. Society for Art History in Finland. 2016.
- <http://bestiary.ca/beasts/beast180.htm> Oversikt over stoffet i bestiarer.

